

UDK 911.3:314:33(497.15)(23)

DEMOGRAFSKO-EKONOMSKI PROCESI NA BRDSKO- PLANINSKOM PODRUČJU BOSNE I HERCEGOVINE

Ante Markotić*

Ljiljana Tomić**

Pristup

Polazeći od neosporne činjenice da je stanovništvo, kao ekonomska i društvena snaga, najvažniji nosilac društveno-ekonomskog i kulturnog razvoja svake zemlje, nemoguće je u planiranju tog istog razvoja pouzdano procjenjivati perspektivu odnosa između pojedinih ekonomskih, socijalnih i prostornih varijabli, bez detaljnog i jasnog uvida u tokove biološke reprodukcije, kao temeljne dugoročne demografske odrednice sveukupnih demografskih procesa, kao integralnog dijela procesa društvene reprodukcije. Posebno je to značajno kada se promatraju parcijalne populacije, odnosno, promjene u obujmu, dinamici i strukturnim značajkama stanovništva konkretnog područja.

U tom smislu, dosadašnji demografsko-ekonomski razvitak brdsko-planinskog područja Bosne i Hercegovine pokazuje naglašene osobenosti u usporedbi s Republikom u cjelini i sa prostorom koji ga okružuje. Nisu, također, bez značaja ni razlike u stanju i tendencijama populacijskih promjena među pojedinim dijelovima ovog, relativno najvišeg i prostorno najzastupljenijeg, dijela planinskog područja Jugoslavije u ovoj Republici. Dapače. Riječju, na ovom prostranstvu (zamalo polovici republičke površine i ukupnog broja općina, te

* Prof. dr Ante Markotić, EKONOMSKI FAKULTET, YU 71000 Sarajevo, Trg oslobođenja 1.

** Mr Ljiljana Tomić, asistent, EKONOMSKI FAKULTET, YU 71000 Sarajevo, Trg oslobođenja 1.

manje od dvije petine stanovništva) egzistira šarolika ljestvica bosansko-hercegovačkih ekonomsko-demografskih indikatora.

Promjene i tendencije

Bosna i Hercegovina svu svoju ukupnu složenost ponajbolje manifestira i preko demografskih pojava i procesa. To je vidljivo i u postojećem stanju, kao odrazu veoma različitih utjecajnih faktora dosadašnjeg razvoja, tako i u različitim tendencijama budućih promjena u razvitku stanovništva i ukupnom razvoju. Najkraće rečeno, ova republika je doživjela relativno najintenzivnije demografske promjene i, općenito gledajući, danas pokazuje zadovoljavajući "demografski status" u Jugoslaviji. Međutim, "iza zavjese" ovog "prosječnog stava" za Bosnu i Hercegovinu kao "demografsku Jugoslaviju u malom" (u Jugoslaviji "kao demografskom svijetu u malom") kriju se veoma značajne razlike i to:

- u intenzitetu iskazanih demografskih promjena (vremenski aspekt);
- u veoma naglašenim regionalnim razlikama demografskih promjena (prostorni aspekt);
- u karakteru pojedinih determinanti demografskih promjena (utjecajni aspekt);
- u veoma naglašenim razlikama između demografskih promjena seoskog i gradskog, te poljoprivrednog i nepoljoprivrednog stanovništva (ekonomsko-socijalni aspekt);
- u izraženim razlikama demografskog razvitka pojedinih naroda (etničko-kulturni i politički aspekt);
- u izvanredno velikom značenju i utjecaju migracija na intenzitet demografskih tokova, itd.

Dodaju li se ovim probranim značajkama dosadašnjeg razvitka stanovništva još barem neke, već sada podobrano nepovoljne demografske indikacije (kao što su: oko dvije trećine seoskih naselja i blizu polovica općina su depopulacijske; denatalitet ruralnog područja; uz Hrvatsku najniža republička stopa neto reprodukcije u Jugoslaviji, dok je stopa ukupnog fertiliteta (1,796) na razini one u Hrvatskoj i Sloveniji i neznatno viša od one u Vojvodini), onda se doista čak zabrinjavajućim može dojmiti nemar nauke (šire okruženje se u našim uvjetima uobičajeno zainteresira mnogo kasnije) da raspravlja o razvojnim tendencijama demografske problematike.

I, samo letimičan uvid u brojne razvojne opcije od davnašnjih do današnjih, strategija ukupnog, regionalnog, prostornog i strukturnog razvoja, brdsko-planinsko područje nije zaobilaženo ni na makro i na mikro razvojnom planu. To se, jednostavno rečeno, nije moglo ni izbjeći, s obzirom na prirodni sklop našega prostora, kao ekonomske odrednice razvoja. Međutim, teško je odoljeti utisku da se resursnim potencijalima ovoga područja naglašenije "vraćalo" (s patetikom ili bez nje) u tzv. "prijelomnim etapama razvoja". Sve zemlje, pa i one plansko-razvojne, najobjektivnije verificiraju rezultati. Ako ih tražimo u demografskim potvrdama (argumentima), onda je u stvarnosti (kao odgovoru željama, uz naznaku da je i valjanih valorizacija također dosta) prosto riječ o "bolećivoj armaturi"

populacijske nosivosti - podloge za takve razvojne šanse na dominantnom dijelu ovoga područja.

Identifikacija stanja

Prostor brdsko-planinskog područja Bosne i Hercegovine (po V. Rogiću pripadajuća općina, kao cjelina, treba da zadovoljava dva temeljna kriterija: 60% teritorija i 75% stanovništva - računajući i općinski centar) zahvaća 51 općinu, sa 3.220 popisnih naselja i 23.800 km². Na tom prostoru živjelo je prema popisu iz 1981. godine 1.519.099 stanovnika ili 63,8 na kvadratnom kilometru. U okviru ovoga područja, Rogić izdvaja "regionalnu cjelinu visokog planinskog krša" (13 općina sa 753 popisna naselja i prostranstvom od 10.520 km², odnosno 246.594 stanovnika ili 23,4 st/km²).

Uvid u prirodni, privredni i demografski život, potvrđuje opravdanost navedenog morfo-regionalnog diferenciranja planinskog u odnosu na preostali prostor Bosne i Hercegovine na jednoj, a također i regionalnog i mikro-regionalnog diferenciranja unutar pojedinih prostornih cjelina na drugoj strani. U tom pogledu, izdvojeno promatranje demografskih promjena (na primjer) Sarajevsko-zeničke kotline, te najvažnijih centara Sarajeva i Zenice, u okviru druge regionalne cjeline planinskog područja, zaslužuje posebnu pažnju.

Mada se općenito može reći da je porast stanovništva planinskog područja u poslijeratnom periodu bio intenzivniji od preostalog dijela, pa i Republike u cjelini, ipak je to samo nepreporučljivi pokazatelj izrazitih, ne samo unutarnjih regionalnih, već isto tako izraz naglašenih vremenskih razlika u promatranom periodu. Naime, kada je karakter demografskog razvitka Bosne i Hercegovine u pitanju, (a izgleda i neki drugi društveni procesi), onda valja razlikovati fazu razvitka do i poslije polovice šezdesetih godina ovog stoljeća.

Sukladno netom izrečenoj naznaci, porast republičke populacije između prvog i posljednjeg poslijeratnog popisa (60,8%) izražava i statistički i suštinski valjanu vrijednost, budući da prati pojavu u njenom izlaznom trendu. To isto vrijedi i za regionalno-parcijalne populacije sa sličnom razvojnom tendencijom.

Upravo, zbog promijenjenog, odnosno, suprotnosmjernog trenda kretanja stanovništva planinskog područja nakon šezdesetih godina, paradoksalnim se doima najintenzivniji porast stanovništva ovoga dijela Bosne i Hercegovine (69,5%).

Može se, dakle, konstatirati da je značajan rast bosansko-hercegovačke populacije bio uvjetovan natprosječnim doprinosom planinskog područja u cjelini, a prvenstveno "regionalne cjeline pretežno nepropusnog planinskog prostora". U općenito pojačanom intenzitetu rasta do 1961. godine učestvovala je (doduše skromno) i "regionalna cjelina visokog krša" u kojoj se odranije uočena oslabljena tendencija padom broja stanovnika (izgleda s trajnijim značenjem) nakon šezdesetih godina uklapa u inače (definitivno) oslabljeno prirastanje bosanskohercegovačke populacije. Drugim riječima, sa obilježjem iste tendencije, planinsko područje demografski je raslo zahvaljujući, prvenstveno, bio-dinamici njegove druge regionalne cjeline.

Naravno, kao što smo već istakli, na relativno širokom prostranstvu "regionalne cjeline pretežno nepropusnog planinskog prostora" mogu se uočiti mnogolike, pa i demografske razlike i tendencije.

Naime, ritam ukupnoj demografskoj pulsaciji cijelog područja, napose pripadajućoj regiji, daje "demografski motor" Sarajevsko-zeničke kotline (21 općina sa 863.753 stanovnika u 1981. godini), a naravno i bio-vitalitet urbanih makro-centara Sarajeva i Zenice (11 općina sa 581.252 stanovnika). Stabilan i kontinualan demografski rast ovih populacija (prva se uvećala za 2,3 a druga za 2,6 puta u periodu 1948-1981. god.) ogleda se u njihovom doprinosu demografskom rastu regije i Republike u cjelini. U prvom poslijeratnom međupopisnom razdoblju, preko dvije petine rasta populacije cijele regije osiguravala je ova kotlina, a u posljednjem međupopisnom razdoblju, stanovništvo Sarajevsko-zeničke kotline, pored toga što je osiguralo ukupan porast ostvaren u regiji kao cjelini, dodatno je primilo još preko 10.000 imigranata iz drugih područja. Na drugoj strani, doprinos republičkom porastu popeo se sa 17,9 (u prvom) na 37,1% u razdoblju 1971-1981. godine. Od relativno skromnog udjela centara Sarajeva i Zenice na demografski rast regije i Republike, u periodu neposredno poslije II svjetskog rata, njihovu suvremenu ulogu iskazuju značajni udjeli u rastu broja stanovnika regije (82,7%) i Republike (28,6% u razdoblju 1971-1981. god.).

Spuštanje analitičke sonde na nižu razinu regionalne hijerarhijske ljestvice (na pojedine općine ili naselja, a pogotovo sa eventualnim dodatnim kriterijima ekonomskog i socijalnog karaktera) dalo bi korisne spoznaje i iskazalo široku lepezu brojnih razlika među kojima su i bitne demografske odrednice, koje treba upoznati prije utvrđivanja mogućih razvojnih (valorizacijskih) opcija.

UMJESTO ZAKLJUČKA

Neuvažavanje demografskih tokova na ovom izvanredno važnom prostoru (kakvim je i "službeno" uvijek "etiketiran") eklatantna je i neoprostiva zabluda došadašnjeg razvoja. Nepotrošiv je, naime, prirodni instinkt čovjeka u procjeni egzistencijalne realnosti koji mu signalizira okruženje. A, u ovom konkretnom okruženju, nije mogao čekati i čekati. Odlučio se (a to ne ide tako lako) da ode, i sve više odlazi. To je i prirodno, i potrebno. Pogrešno je ako ovaj prostor ostane bez ljudi. Gubici su obostrani; njih ne umanjuju brojne individualne (personalne) koristi. Ne uspijevam odagnati reminiscenciju s početaka sedamdesetih. Kako sam mogao biti "protiv" AKCIJE "1000 novih škola u Bosni i Hercegovini", kada sam se glasno (pred ostalima) zapitao tko će ih pohadati kada budu završene. Akcija je završena, škole gotove, djeca rođena i "nerođena" otišla su u gradove i svakodnevno u smjenama dolaze "po nova slova" u prepune razrede u kojima više nema mjesta za njegovo "historijsko veličanstvo" svezajućeg i "svezamjenjućeg" seoskog uču, koji je, u međuvremenu "alotropirao" u nastavnika razredne nastave.

Mnogi od bivših uzornih seljaka nisu podnijeli "unapređenje u individualnog poljoprivrednog proizvođača", pa su, nakon što su pojeli "historijsko krum-

pirovo sjeme", pošli u gradove za svojom djecom ili sami. Nisu se usrećili ni oni ni gradovi.

U promatranom "demografskom ramu" ovog područja, analitički iskazanom kretanjem ukupnog broja stanovnika kao svojevrsnog agregata kvantitativnih i kvalitativnih promjena u komponentama različitih kombinacija i odnosa, u prirodnom i mehaničkom kretanju na jednoj i međuzavisnom odnosu s promjenama u njegovim demografskim i socio-ekonomskim strukturama kao izrazu brojnih i raznovrsnih utjecajnih faktora, (na drugoj strani) valja prepoznati tek početnu fazu uvida u demografske procese i probleme, ne samo u ovom, već i u cijelom demografskom razvitku Bosne i Hercegovine.

Naime, u ovom području dolazi do izražaja polariziranost demografskih pojava i procesa: demografska eksplozija (u našim uvjetima) i demografska implozija (prvenstveno kao posljedica "migracijske erozije"). Na jednoj strani je "demografski kolaps" sela, a na drugoj "sumrak urbanizacije".

Područje populacijske koncentracije I i II reda (s glavninom u Sarajevsko-zeničkoj kotlini) našlo se tako u obruču relativno prostranog emigracijsko-depopulacijskog omotača s jugozapadne, južne i jugoistočne fasade republičkog prostora. Slikovito rečeno, sve veća demografska slika Bosne i Hercegovine, pod naznačenim tendencijama, sabija se (uramljuje) u sve manji prostorni ram (ne gubeći pri tom svoj trokutasti geografski lik).

SUMMARY

DEMOGRAPHIC-ECONOMIC DEVELOPMENT IN THE HILL-MOUNTAIN AREA OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

This area covers about a fifty percent of communes and settlements and two fifths of population of Bosnia and Herzegovina lives in that region.

The population increase in this part of the Republic during the 1948-81. period was more rapid than in other parts of the Republic and Republic itself due to two extreme trends: depopulation in the relatively broad area and uncontrolled population in the much smaller Sarajevo - Zenica valley.

